

Dede Korkut Kitabı'nın Bursa Nüshası Bağlamında çün, çünkü ve çünküim Bağlaçları Üzerine

On the Conjunctions çün, çünkü and çünküim in the Context of Bursa Manuscript of the Dede Korkut

İncilay TOPUK*

ÖZ

Dede Korkut Kitabı'nın 2022 yılında Bursa nüshasının bulunması üzerine söz konusu metin birçok çalışmaya konu olmuştur. En kapsamlı nüsha olarak bilinen Dresden nüshası ile dil malzemelerinin önemli oranda örtüşmesi, Oğuz Türkçesinin ilk yazılı metinlerinden birinin doğru çözümlenmesine yardımcı olurken aynı zamanda fonolojik, morfolojik ve sentaks özelliklerinin tespitine katkı sağladığı da kaydedilmelidir. 2018 yılında İran'da keşfedilen Günbed nüshasının ise nispeten farklı dil özellikleri barındırması yönünden diğer nüshalardan ayrı değerlendirmeye tâbi tutulması gerekmektedir. Dede Korkut Kitabı'nın Bursa nüshası, Oğuz Türkçesine yabancı dil tesirinin nispeten az olduğu ve Türkçenin karakteristik özelliklerini koruyan bir metin olması sebebiyle tercih edilmiştir. Bu çalışmada ilk olarak Dede Korkut Kitabı'nın nüshalarından kısaca bahsedilmiş, sonra Türk dilinin cümle kurma biçimleri ve gerekli cümle unsurlarının ne olduğu hususuna değinilmiştir. Ardından birleşik cümle kurma yöntemleri konu edilmiştir. Bu kapsamda Türkçenin asıl birleşik cümle yönetiminin isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleriyle bitimli fiili bitimsizleştirerek başka cümlelerin unsuru haline getirmesi üzerinde durulmuş ve buna ek olarak diğer birleşik cümle kurma yöntemi olarak karşımıza çıkan bağlaçların Türk dilindeki yerine temas edilmiştir. Yabancı dillerden kopyalanan bağlaçların Türk diline entegrasyonu ve Türkçe sentaks tipolojisinin değişimine etkileri çalışmanın diğer bir odak noktasını teşkil etmektedir. Bu husus Dede Korkut Kitabı'nın Bursa nüshası üzerinden ve Türk dilinin ilişki içerisinde olduğu Fars dilinden kopyalanan *çün*, *çünkü* ve *çünküim* bağlaçlarının cümle içindeki konumu ve semantik düzeyleri bağlamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Dede Korkut Kitabı, Bursa nüshası, sentaks, birleşik cümle yapıları, kopyalama, bağlaçlar, semantik katman.*

ABSTRACT

Following the discovery of the Bursa manuscript of the Book of Dede Korkut in 2022, numerous academic studies have been conducted on this text. The most comprehensively known is the Dresden manuscript, which shows significant similarities in linguistic materials with the Bursa manuscript. This text helps in the accurate analysis of one of the

* Doktora öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 20340702011@ismu.edu.tr / incilaytopukk@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-7337-2417>).

first written text of Oghuz Turkic and also contributes to the identification of phonetic, morphological, and syntactic features. The Günbed manuscript, found in Iran in 2019, still requires separate evaluation from other manuscripts due to its relatively different linguistic features. The Bursa manuscript of the Book of Dede Korkut was chosen as the data source for our study because it is a text of Oghuz Turkic that shows little foreign language influence and preserves the characteristic features of Turkic. Firstly, the manuscripts of the Book of Dede Korkut have been mentioned and have been discussed the sentence construction forms of the Turkic and what the necessary sentence elements. Then, methods of constructing complex sentences are discussed. Emphasis is placed on the primary complex sentence mechanism in Turkic, where a finite verb is made infinite using to function as an element within another sentence. In addition, the role of conjunctions, another method of forming complex sentences, in the Turkic language is discussed. The integration of conjunctions copying from foreign languages into Turkic and their impact on the change in Turkic syntactic typology is examined. This is investigated by examining the position and semantic layers of the conjunctions *çün*, *çünki*, and *çünkim*, copying from Persian, a language with which Turkic is in contact, within sentences, using the Bursa manuscript of the Book of Dede Korkut as an example.

Keywords: *The Book of Dede Korkut, Bursa manuscript, syntax, complex sentence structures, copying, conjunctions, semantic layer.*

Extended Summary

In this paper, first we will briefly review the Bursa manuscript and other manuscripts of the Book of Dede Korkut. Subsequently, under the section "Sentence Structure in Turkic" we will show the difference between a simple sentence and a complex sentence. Then, we will explain that in Turkic, a complex sentence integrates a subordinate clause into the main clause. In Turkic, this linguistic phenomenon occurs by making the verb infinitive. This will be explained with an example. Afterward, under the title "Copied Linguistic Element: Conjunction", we stated that the Turkish language has been in contact with other languages throughout its history, and has interacted most frequently with Iranian languages. Therefore, we explained that Turkish has incorporated lexical, morphological, and syntactic features of Persian languages into its own structure. Specially Indo-European type sentence linking was discussed as the dominant type of syntactic copying. The copying of conjunctions led to the addition of a new form alongside the original complex syntactic structures of Turkic. The rareness of conjunctions in the Old Turkic inscriptions, and the fact that those that exist are formed through the standardization of adverbial participle suffixes attached to verb roots, indicates that conjunctions were not originally part of the language's structure. These are, in fact, secondary formations. However, conjunctions, just like in Persian languages, connect sentences formed by at least two verbs as a linguistic tool. In other words, the introduction of conjunctions into the Turkic language diversified the methods of constructing complex sentences.

Conjunctions can be investigated from multiple perspectives. Firstly, a classification based on the origin of conjunctions is preferable: 1) Conjunctions of Turkic origin, 2) Conjunctions of foreign origin. Conjunctions of Turkic origin are relatively few. Conjunctions of foreign origin (such as *ama* "but," *ve* "and," and *çünkü* "because") are relatively more numerous as they were incorporated into Turkic through borrowing. The second main category can be based on the position of the conjunctions within the sentence. It is also emphasized that a conjunction can occupy various positions within a sentence. The semantic diversity, semantic density, and hierarchical arrangements of conjunctions are also discussed. Although Turkic syntax has a left-branching structure, it has preferred to borrow sentence conjunctions from Persian's right-branching syntax system without being out of place. Despite this unusual linguistic phenomenon, the Turkic language has integrated many sentence conjunctions, which act as free morphemes in

indicating time, cause, purpose, and other functions, into its own syntactic structure. The conjunction *çün* and its variants, one of the most commonly used sentence conjunctions, will constitute the main subject of our study within the context of the Bursa manuscript of the Book of Dede Korkut.

The form *çü* is not present in the Bursa manuscript. *Çün/çünki/çünkim*, a conjunction that has existed in the Turkic language since the beginning of the Anatolian written language, appears to have maintained its position and semantic dimensions in sentences until the 19th century. But in Turkish, *çünkü* only serves to indicate temporal and causality, and both sentences it connects are narratively equivalent. However, its use in Turkish differs from its use in the Book of Dede Korkut both at the semantic layer and in its position within the sentence boundaries.

The position and semantic levels of the conjunctions *çün/ çünki/ çünkim*, which were copied from Persian, a language with which Turkic is in contact, have been examined within sentences using the Bursa manuscript of the Book of Dede Korkut as a case study. All the sentences in the manuscript formed with *çün/ çünki/ çünkim* have been discussed and explained in the article. In the conclusion section the findings derived from the data are discussed.

Giriş

1. Dede Korkut Kitabı’nın Nüshaları Hakkında

Oğuz Türklerinin diline ait ilk yazılı metinlerinden olan Dede Korkut Kitabı uzun süreden beri Dresden ve Vatikan nüshalarıyla bilinmekteydi. Epik bir üslup ile Oğuz beyleri, halkları ve onlara ait yaşam tarzlarının anlatıldığı hikâyelerden oluşan bu metin, Oğuz Türklerinin dili hakkında da araştırmacılara önemli veriler sunmaktadır. *Kitāb-ı Dedem Korkut ‘Alā Lisān-i Tā’ife-i Oğuzān* başlığını taşıyan Dresden nüshası (Msc. Dresd. Ea. 86), mukaddime ve on iki hikâyeden oluşmaktadır. Yetmiş altı varaklı bu metin genellikle araştırmacılar tarafından başvuru nüsha olmuştur.

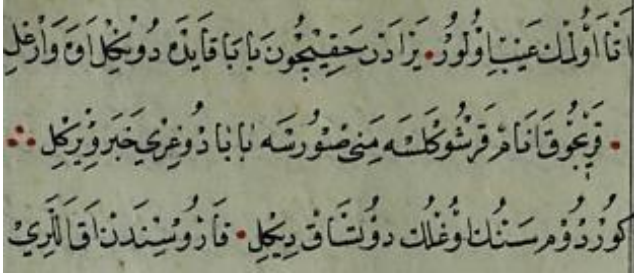
Hikāyet-i Oğuznāme-i Kaşan Beg ve Gayrı adını taşıyan Vatikan nüshası (Vat. Turco 102) ise bir mukaddime ve altı hikâyeyi bünyesinde barındırmaktadır. Nüshanın farklı olan özelliklerinden biri metnin tamamen harekeli olmasıdır. Ayrıca bu nüsha, Dresden nüshasından farklı dil özellikleri taşımasıyla da bilinir.

2018 yılında ise İran’ın Günbed-i Kavus şehrinde yeni bir nüsha ortaya çıkmıştır. Safeviler döneminde kaleme alındığı düşünülen nüshanın baş kısmı eksik olmakla birlikte otuz bir varaktan oluşmaktadır.* İran coğrafyasının kültür ve dil özelliklerini de barındırması dikkat çekici olup hem leksikal hem sentaktik hususlarda diğer nüshalara göre farklılıkları gözlemlenebilir durumdadır.

2022 yılında ise Bursa’nın Nilüfer ilçesine bağlı Fadıllı Mahallesi’nde bulunan Bursa nüshası ise, bugün Muradiye Kur’an ve El Yazmaları Müzesinde (KU00249) yer almaktadır. Bir mukaddime ve on iki hikâyeden oluşan bu metin, Dresden nüshasıyla büyük ölçüde tutarlılık göstermektedir. Yüz on dokuz varaktan oluşan bu metinde Vatikan nüshasında olduğu gibi hareke sisteminin kullanılmış olması da kayda değer hususlardan biridir. Müstensihin yer yer kırmızı mürekkep ve nokta / üç nokta işaretlerini kullanması dikkat çeken hususlardan biridir.†

* Nasser Khaze Shahgoli vd., “Dede Korkut Kitabı’nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 16/2 (2019): 156.

† Cengiz Alyılmaz ve Semra Alyılmaz, “İbrahim Koca ve Dede Korkut Oğuznameleri’nin Bursa nüshası üzerine” *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*. 3/4 (2022): 287-301.



Şekil 1. Bursa nüshasından kesit*

1.1. Türk Dilinde Cümle Yapısı

Türkçe sentaks tipolojisinde cümle yapıları tek ya da birden fazla yargı bildiren düzlemde incelenebilir. Geleneksel Türk dil bilgisi incelemelerinde cümleler, basit ve birleşik cümle olarak iki ana kategori altında değerlendirilir. Basit cümlelerin tek yargı içeren sentaktik yapılar olduğu aşikârdır. Bağımlılık dil bilimi açısından ise bu husus bir yönetici (*head/ nucleus*) ve bir bağımlı (*dependent/ satellite*) ögeler üzerinden açıklanır. Basit cümlede sadece bir yönetici yer alır ve cümle bu yöneticinin belirlediği unsurları bünyesine katması ile oluşur. Karahan, basit cümleyi “yüklemden ve gerektiğinde onun etrafında kümelenen unsurlardan meydana gelen bu tek yargılı” yapı olarak tanımlamaktadır.[§] Bu noktada yani çalışmanın başında; zarflar, bağlaçlar, ünlemler, vb. dil unsurlarının yöneticiye bağımlı ögeler olmadığını kaydetmek yerinde olacaktır. Dolayısıyla bu dil öğelerinin birer seçimli ya da isteğe bağlı bileşenler şeklinde adlandırılması uygundur.

Johanson, cümleyi (*sentence*) birbiriyle bağlanmış birden fazla temel cümle (*main clause*) ve/veya yan cümleyi (*nonmain clauses*) içerebilen yapılar olarak tanımlamaktadır. Buna ek olarak, temel cümlelerin daha büyük söylem birimlerini oluşturacak şekilde bir araya gelme kuvvetlerinden söz eder.^{**} Birden fazla yargı içeren birleşik cümlelerin yapı bakımından birbirleriyle bağlanma çeşitleri Türkçenin hem aslı özelliklerini hem de etkileşim içerisinde olduğu dillerle ne düzeyde ilişki içinde olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Türkçede birleşik cümle, aslen yan cümlelerin ana cümlelerin içine entegre edilmesi yöntemi ile tezahür eder. Johanson, yan cümlelerin çekimsiz yüklem barındırdığını ve üst cümle (*matris*) yöneticilerinin niteleyicisi konumuna geçtiğini belirtir.^{††} Fiiller bitimsiz (*infinite*) biçime dönüştürülerek ana cümlelerin ismi yani yan cümlesi haline gelir. Bu dil hadisesi ilk Türk yazılı metinleri olan Köktürk Kitabeleri’nden beri sıkça görülmektedir. Dolayısıyla Türkçenin birleşik cümle kurma yöntemi isimleştirmekten geçmektedir. İsimleştirme ise isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleriyle meydana gelir.

a. Alper eve geldi.

b. Alper ders çalıştı. → Alper eve gelip ders çalıştı.

c. Bilge eve geldi.

d. Bilge ders çalıştı.

* Alyılmaz ve Alyılmaz, “İbrahim Koca ve Dede Korkut Oğuznameleri’nin Bursa nüshası üzerine”, 301.

§ Leyla Karahan, “Türkçede Birleşik Cümle Problemi”, *Türk Dili*. 505 (1994): 21.

** Lars Johanson, *Turkic*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2021), 788.

†† Johanson, *Turkic*, 854.

e. *Bilge uyudu.*



Bilge eve gelip ders çalışıp uyudu.

Yan cümleler de kendi bünyesine bağımlı cümleler katabilir. Bu durum iç içe geçmiş birleşik cümleler olarak da adlandırılabilir. Yukarıda belirtilen c-d-e örneklerinde, cümlelerin birbiriyle bağlanabilmesi hususunda bir sınır olmadığı gösterilmiştir. İlgili yapı istenirse daha da genişletilebilir. Johanson’a göre Türkçede bağımlı cümle kurabilme sözü söyleyen ve dinleyenden bağımsız bir durum değildir, aksine bu yapıların üretilebilmesi ve anlaşılması ilgililerin belleği ile sınırlandırılabilir. Türkçede fiilin bitimsizleştirilerek yan cümle kurma işleminin sorunsuz çalıştığı görülür. Ancak yan cümlelerin temel cümleler kadar özgür bir alana sahip olmadığını da belirtmemiz gerekir. Gerçek bir fiil gibi davranma özelliğini kaybeder ancak yöneticilik kabiliyetini devam ettirir.^{††}

1.2. Kopyalanan Dil Unsuru: Bağlaç

Bir dilin başka dillerle etkileşim kurmaması mümkün değildir. Nitekim Türklerin tarih boyunca birçok farklı toplum ile teması olduğunu düşünürsek dildeki bu temasların etkileri de kaçınılmazdır. Özellikle İran dillerinin Türk dilleri ile etkileşimi tarihî süreçlerde gözlemlenebilir boyuttadır. Farsçanın leksikal, morfolojik ve sentaktik özelliklerini bünyesine kattığını söylemek mümkündür. Johanson bu dil malzemelerinin alışı-verişini “kopyalama/ödüncleme” (*copying*) hadisesi olarak adlandırmaktadır. Yazara göre ilişki içinde olunan bir dilden dil malzemesi kopyalanması olağandır. Zaten her dil kendine has kopyalama mekanizması oluşturur, yani genellikle kopyalanan unsur asıl biçimden farklılaşır. Dil unsuru kopya edilen “sosyal açıdan baskın dil” olarak kabul edilirken kopyalayan ise “sosyal açıdan zayıf dil” olarak tanımlanmaktadır. Sözdizimsel kopyalamanın baskın türü olarak Hint-Avrupa tipi cümle bağlama yapıları gösterilebilir. Kopyalanan bu kullanımın Türk dili tipindeki sonlu olmayan (*infinite*) yapıların nispeten azalmasına yol açtığını söylemek mümkündür.^{§§}

Farsça, bağlaçların kopyalanması ve Türkçenin aslî birleşik sentaks yapılarının yanına yeni bir form eklemeye hususunda belirleyici bir dildir. İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleriyle fiili isimleştirip yan cümle oluşturarak temel cümleye bağımlı hale getirmesi Türkçenin kendine has özelliğidir. Köktürk Kitabeleri’nde bağlaç sayısının az olması ve var olanların da fiil köküne gelen zarf-fiil eklerinin kalıplaşması yoluyla oluşması dilin aslî yapısında bağlacın yer almadığını göstermektedir. Nitekim Grönbech de bağlaçların bu tâlî biçimde meydana gelmelerinin Türkçenin bağlama yöntemi olarak algılanmaması üzerinde durur.^{***} Adlaştıran yan cümlelerin temel cümleye entegre edilme hadisesi birer bağımlılaştırma iken bağlaçlarla kurulan yapılar sadece bağlı biçimde görünürler. Bağlaçlar fiili bitimsizleştirme gücüne sahip değildir, sadece en az iki bitimli fiilin oluşturduğu cümleleri bir dil aracı olarak birbiriyle ilişkilendirirler.

Delaysıyla bağlaçların Türk diline girmesiyle birleşik cümle kurma yöntemlerinin çeşitlendiğini kaydetmek mümkündür. Bu kapsamda Şenlik tarafından ortaya konan tasnif önerisiyle bu yapılar daha sağlam bir zemine oturmuştur.^{†††} Bu hususa daha önce zikrettiğimiz örnek cümleler üzerinden kısaca değinmek yerinde olacaktır.

A) Sıralı Cümle: Metin bağlamından okuyucunun/dinleyicinin anlam ilişkisi kurmasına dayanır. Birleşik cümle kategorisine girmemektedir. Köktürk Kitabeleri’nden beri gördüğümüz, olay örgüsünü ya da birbirini takip eden durumları anlatırken sık başvuru cümle tipleridir. Bu cümleler arasında herhangi bir dil ögesi bulunmaz. Türk yazı dilinde noktalama işaretlerinin Tanzimat dönemine dayanması da sentaks incelemelerinde belirleyici bir unsur olmadığını

^{††} Johanson, *Turkic*, 855.

^{§§} Lars Johanson, *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, çev. Nurettin Demir (Ankara: TDK Yayınları, 2014), 29; Johanson, *Turkic*, 790.

^{***} Kaare Grönbech, *Türkçenin Yapısı*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: TDK Yayınları, 1995), 44-48.

^{†††} A. Şefik Şenlik, “Osmanlı Türkçesindeki Cümle Bağlaçlarının Tasnifine Dair Bazı Öneriler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 45 (2013): 252-254.

gösterir. Aşağıda belirtilen cümleler, sentaks açısından aynı değere sahip olup sıralı cümleler olarak adlandırılmaktadır.

(a cümlesi) . / , (b cümlesi)

Alper eve geldi. Ders çalıştı.

ya da

Alper eve geldi, ders çalıştı.

B) Bağlı Birleşik Cümle: Gerçek bağlaç olarak nitelendirebileceğimiz ve genellikle başka dille temas sonucu kopyalanmış dil unsurlarıyla oluşturulmuş cümlelerdir. En az iki bitimli fiilin birbirine ilgili bağlaçlarla bağlı hâle gelme hadisesidir.

(a cümlesi) bağlaç (b cümlesi)

Alper eve geldi ve ders çalıştı.

C) Bağımlı Birleşik Cümle: Türkçenin öz birleşik cümle kurma yöntemi olup fiiller isimleştirilerek yan cümle meydana getirdikten sonra temel cümleye bağlanma hadisesidir. Bu oluşum dilin kendi mekanizmasına ait olup bir cümlemin diğer cümlemin unsuru haline gelmesiyle oluşur. İki önerme arasındaki bağ somut şekilde görülmekte olup semantik bağ oldukça kuvvetlidir.

((a cümlesi + fiilimsi eki) b cümlesi)

Alper eve geline ders çalıştı.

D) Melez Yapılı Birleşik Cümle: Hem gerçek bağlacın hem de fiilimsi eklerinin bulunduğu birleşik cümle yapılarıdır. Her iki bağlama yönteminin bir arada bulunması söz konusudur.

(Cümle bağlacı (a cümlesi + fiilimsi eki) b cümlesi)

Eğer Alper eve gelirse ders çalışır.

1.3. Cümle Bağlaçlarının Sınıflandırılması ve Konumu

Bağlaçlar birçok başlık altında incelenmeye açık durumdadır. İlk olarak, bağlaçları kökenine göre sınıflandırmak mümkündür: 1) Türkçe kökenli bağlaçlar, 2) Yabancı kökenli bağlaçlar. Bunlardan ilki olan Türkçe kökenli bağlaçlar (ET. *udu* <*ud-u*, *takı* gibi) yok denecek kadar azdır. Yabancı kökenli bağlaçlar (*ama*, *ve*, *çünkü* gibi) ise kopyalama yöntemiyle Türkçeye dâhil olduğundan nispeten daha fazladır. Bu ikinci ana kategori ilgili bağlaçların cümle içerisindeki kullanım yerlerine dayandırılabilir. Şenlik, bu hususta bir tasnif önerisi sunmaktadır: 1) Öncü bağlaçlar, 2) Aracı bağlaçlar ve 3) Artçı bağlaçlar. Bu ayırım cümlelerin fiziksel sınırları göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Ayrıca bir cümlede bağlacın çeşitli pozisyonlarda yer alabileceğine de vurgu yapılmıştır. Yine bu kapsamda bağlaçların anlam çeşitliliği, anlam yoğunluğu ve hiyerarşik düzenlemelerine dair incelemelere de değinilmiştir.^{†††}

Türk söz dizimi, sola dallanma (*left-branching*) cümle yapısına sahip olmasına rağmen Farsçanın sağa dallanan (*right-branching*) söz dizimi sistemini yadırgamadan cümle bağlaçlarını kopyalamayı tercih etmiştir. Bu dil hadisesi alışlagelmiş olmamasına rağmen zaman; sebep, amaç bildirme ve diğer işlevlerdeki birçok serbest morfem olarak hareket eden cümle bağlaçlarını Türk dili, kendi sentaks yapısına entegre etmiştir.^{§§§} En yaygın kullanıma sahip cümle bağlaçlarından biri olarak karşımıza çıkan *çün* ve varyantları ise Dede Korkut Kitabı’nın Bursa nüshası bağlamında çalışmamızın asıl konusunu teşkil edecektir.

2. Çün

Farsçadan kopyalanmış olan *çü/çün/çünki* için Deny, Eski Anadolu Türkçesinde *çü* biçiminin de görüldüğünü ve genellikle “madem ki” ile aynı anlam katmanına sahip olduğunu belirtir. Fakat öncü bağlaç konumunda kullanıldığında “ne zaman ki, vakta ki” anlamı taşıyabildiğini de kaydeder. Ayrıca bu yapının Osmanlı Türkçesinde “zira” manasını taşıır hâle geldiğine değinmiştir.^{****} Bursa nüshasında ise, *çü* biçiminin görülmediğini belirtmek gerekir. Şenlik, Modern Farsçadaki *çon* “nasıl, ne tür” kelimesinin tarz bildirdiğini ve Türk dilinde görünen *çün/ çun* biçiminin de bu zarf işlevini muhafaza ettiğini belirtir. Türkçe *çün/ çun*’e zarf işlevine ek olarak bağlaç görevi verir. Yazarın burada dikkat çektiği bir husus, bağlaç olan *çün*’ün müstakil kullanımıyla birlikte *ki/kim* ögesini bünyesine katarak (*çün + ki/kim > çünkü/çünkü*) kullanılabilir olmasıdır. Fakat zarf olan *çün*’e ait böyle bir özellik söz konusu değildir.^{††††} Anadolu’daki Oğuzca yazı geleneğinin başlangıcından beri Türkçede varlığını sürdüren bu bağlacın 19. yüzyıla kadar cümledeki konumunu ve anlam boyutlarını muhafaza ettiği görülmektedir.^{††††}

Türkiye Türkçesinde *çünkü* sadece zaman ve nedensellik bildirme görevleri üstlenir ve bağıklık kurduğu her iki cümle de anlatı bakımından eş değerdir.^{§§§§} Ancak Türkiye Türkçesindeki kullanımı ile Dede Korkut Kitabı’ndaki kullanımı, hem semantik katman düzeyinde hem de cümle sınırları içindeki konumu bakımından birbirinden farklılık göstermektedir.

2.1. Çün Bağlacı ve Gerekçe-Gereklilik Düzlemi

Gerekçeli (*considerative*) nedensellik nüansı bulunduran *çün*’lü yapılar, henüz sonuçlanmamış ve arzu edilen ya da beklenen bir sonucu belirtmek için kullanılır. Bu sebeple bu yapıları “madem ki, zaten, -dığından dolayı, -dığı göz önüne alınarak” gibi ifadelerle günümüz Türkçesine aktarmak mümkündür. Genellikle gerekçeli nedensellik bildiren kalıplar, yan cümle

††† Şenlik, “Osmanlı Türkçesindeki Cümle Bağlaçlarının Tasnifine Dair Bazı Öneriler”, 257-260.

§§§ Johanson, *Turkic*, 771.

**** Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi*, çev. Ahmet Benzer (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012), 617-618.

†††† A. Şefik Şenlik, “Osmanlı Türkçesinin Öncü Bağlaçları Hakkında”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 4 (2014): 162-163.

†††† A. Şefik Şenlik, “Yunus Emre’den Bugüne Ana Hatlarıyla ‘çünkü’”. *Dünya ve Medeniyet Dili Türkçe* (2023): 25.

§§§§ A. Şefik Şenlik, *Zur Satzverknüpfung im Altosmanischen*. (Ankara, Kırklareli: SAGE & RumeliYA, 2022): 112-113.

yapan [-DIK + iyelik eki + datif+ göre] yapısı ya da kopyalanmış *madem ki* ile eşdeğerdir.**** Bu yapılar gereklilik, yükümlülük ve kaçınılmazlığı ifade eder. Bir eylemin gerçekleşmesinin kesin olduğunu, beklendiğini veya muhtemel olduğunu da işaret edebilir. Bunun yanı sıra mantıkî zorunluluk ya da mutlak doğrular içeren ifadeler için de kullanılır.†††† Öncü cümle bağlacı olan *çün*, birçok semantik katmana sahiptir. “-diğına göre, o halde” manasını veren *çün*, bu bağlamda semantik açıdan zaman bildirimi sağlamaz.

Banı Çiçek eydür: “Çün böyle oldı, hemân imdi ilerü tırmağ gerek, bæg oğlu” dedi. (Brs., 64/11)

[Banu Çiçek söyler: “Böyle olduğuna göre hemen şimdi ileri atılmak gerek, Bey oğlu!” dedi.]

Eydür: “Baba, çün meni évereyim dërsin, maña lāyık kız iste” dedi. (Brs., 135/2-3)

[Der: “Baba, beni evlendireyim dediğine göre, (o halde) bana layık kız iste” dedi.]

Şan Turalı eydür: “Baba, sen bu sözi maña dëmemek gerek idi, çün dëdüñ, varsam gerek. Başıma kaçınç, yüzüme tohınç olmasun. Hatun ana, bæg baba, esen kaluñ” dedi. (Brs., 138/4-6)

[Şan Turalı söyler: Baba, senin bu sözü bana söylememen gerekirdi. (Fakat böyle) söylediğine göre gitmem gerekir.]

Budağ eydür: “Bunda lāfurup nēdersin? Çün er dirilürsin, varup babanı kırtarsaña ne! On altı yıldır tutsağdur” dedi. (Brs., 161/7-9)

[Budağ söylüyor: “Buna laf edip ne yaparsın? Bir yiğit (gibi) yaşadığına göre gidip babanı kırtarsana! On altı yıldır tutsaktır” dedi.]

Bægler eydür: “Çün sen Kazana düşmān olduñ biz de düşmānuz” dëdiler. (Brs., 233/1-2)

[Beyler söyler: “Sen Kazan’a düşman olduğuna göre biz de (sana) düşmanız” dediler.]

2.2. Çün Bağlacı ve Zaman Düzlemi

Birincil fonksiyonu zaman bildirmek olan *çün* bağlacı, spesifik bir zamana işaretleme yapmamaktadır. İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri eklendiği fiil kökü ya da gövdesine bağlı olarak eylemin sınırı ve zamanı ile birlikte hareket edebilir. Ancak bağlaçlar müstakil morfemler olduklarından semantik çıkarımları metne bağlıdır. Eş zamanlılık, art zamanlılık, ön zamanlık, vb. zaman kategorileri ancak birliktelik oluşturduğu cümlelerle anlaşılabilir.†††† Bu yapı Türkçenin aslı yapısına uygun kurulduğunda *çün* bağlacının görevini “-DIK+I zaman, -IncA” ile kurulan yapılar üstlenir. Dolayısıyla cümlenin zaman zarfı konumuna yerleşirler.

Allāhu Te ‘ālāya bunun sözi hoş geldi: “Çün deli kavat menüm birligüm bildi, birlügüme şükür kıldı.” (Brs., 128/5-6)

**** Şenlik, *Zur Satzverknüpfung im Altosmanischen*, 113-114.

†††† Johanson, *Turkic*, 705.

†††† Şenlik, “Osmanlı Türkçesinin Öncü Bağlaçları Hakkında”, 164.; Şenlik, *Zur Satzverknüpfung im Altosmanischen*, 114.

[Allah'a bunun sözü hoş geldi: Deli Kavat benim birliğimi bildikten/ anladıktan sonra birliğime şükretti.]

Çün 'ināyet Tanrıdan oldu, bəgün paşanın himmeti Kan Turalıya oldu. (Brs., 146/9-10)
[Tanrı yardım etdikten sonra beyin ve paşanın himmeti Kan Turalı'ya oldu.]

Cün av yarağı oldu, kim atın öger, kim kılıcın, kim [yay] çeküp oğ atmağın öger. (Brs., 188/11-12)

[Av hazırlığı olduğu zaman / olunca kimi atını över, kimi kılıcını kimi yay çekip ok atmasını över.]

Dede Korkut Kitabı'nın Günbed nüshası, İran sahasında ortaya çıkması ve Fars dili özelliklerini barındırması sebebiyle dikkate değer bir metindir. Bu sebeple inceleme aşamasında *çün/ çünkü/ çünkü*'in varlığını ve varsa hangi bağlamda kullanıldığını görmek için söz konusu kaynağa başvurulmuştur. Ancak Farsça sentaks özelliklerinin etkin olduğu bu metinde *çün* sadece bir kere geçmektedir. *Çünkü* ve *çünkü* kullanımına ise hiç rastlanmamıştır. İlgili *çün* kullanımı yine öncü cümle bağlacı konumunu korumuş ve zaman bildiren semantik bir katman ortaya koymuştur.

*Çün dost dosta yetişdi, toqsan bir min sözcük ortalıqdan geldi geçdi, āhır şon damışdı arı
dīnlü dost Muḥammed ümmet sözün rahmet ile şevkat içün.* (Gnb., 1a/3-6)

[Dost dosta ulaştığı zaman / ulaşınca ortalıkta doksan bir bin söz söylendi.]

3. Çünkü

3.1. *Çünkü* Bağlacı ve Zaman Düzlemi

Çünkü varyantı Bursa nüshasında sadece bir yerde geçmekte olup sebep-sonuç ilişkisi kurmadığı, cümlede zaman zarfı gören ve olay örgüsündeki ardışıklığı bildiren bir görev üstlendiği görülmektedir. *-Inca* zarf-fiil eki ile zaman bildirme görevi ayniyet gösterir. Kronolojik açıdan gerçekleşen yeni olay ya da durumun görünümünü ortaya koymaktadır.

Bir gün Düzmürd Kal'asına yêtdiler. Çevre alup kôndılar. Çünkü kâfirler bunları gördi Arşun oğlu Direk Teküre haber vêrdiler. (Brs., 165/4-6)

[Bir gün Düzmürd Kalesi'ne gittiler, etrafını sarıp yerleştiler. Kafirler bunları görünce Arşın oğlu Direk Teküre haber verdiler.]

Çünkü bağlacının semantik açıdan “o esnada” ifadesi katarak *gör-* fiilinin zaman sınırının içinde olması sebebiyle burada intraterminal görünüşün varlığından bahsetmek mümkündür. Başka bir deyişle anlatı içinde henüz tamamlanmayan ve devam eden bir süreç mevcuttur. Johanson, intraterminal görünüşü eylemin başlangıç ve bitiş sınırları arasına yani eylemin oluş anına odaklanması olarak tanımlar.^{§§§§§} Metnin *-DI* geçmiş zaman eki ile okuyucuya/dinleyiciye aktarılıyor olması kimi zaman postterminal görünüşün varlığı algısını yaratsa da, burada dikkat edilecek husus anlatıcının olay anını ifade ettiği perspektifi olmalıdır.

§§§§§ Johanson, *Turkic*, 624.

4. *Çünkim*

4.1. *Çünkim* Bağlacı ve Gerekçeli Nedensellik-Gereklilik Düzlemi

Çünkim’in bahsetmiş olduğumuz *çün* ve *çünki* yapılarından tek farkı, Farsça menşeli *ki*’nin yerini Türkçe kökenli soru zamiri *kim*’in almasıdır. Dolayısıyla *kim* bu yapı içerisinde *ki*’yi taklit etmektedir. İlgili bağlacın cümledeki konumu ve semantik bağlamında herhangi bir ayırım söz konusu değildir.***** Zaman zarfı görevinde ilgili metin içinde görmemekteyiz. Bu bağlaçla kurulan yapıların bir durumu yahut olayı kabullenme ve ona göre hareket etme ifadeleri taşıdığı görülür.

“Mere *çünkim* *Kazan Bègden buyruk olupdur, koñ otursun*” dedi. (Brs., 88/13-89/1)

[Bre! Kazan Bey’den emir çıkmış olduğuna göre bırak otursun.]

Bu cümlede dikkat çeken bir başka husus daha vardır. *Çünkim* bağlacı ile zarf-fiil eki olan *-p*’nin (*buyruk olup*) bir arada kullanımı, bahsetmiş olduğumuz melez yapıya (*hybrid construction*) örnek teşkil etmesi açısından önemlidir. Oğuz Türkçesinin ilk yazılı kaynaklarından olan Dede Korkut Kitabı’nda hem Türkçe hem Farsça tipi cümle bağlama unsurlarının tek bir sentaks yapısı içinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

“*Çünkim* *menüm elümden gögercin gibi kuş oldı, uçdı, mere men anı kırmıyam toğana aldurmayınca?*” dedi. (Brs., 126/10-11)

[Benim elimden güvercin gibi kuş olup uçtuysa/ uçtuğuna göre ben onu doğana avlattırana kadar bırakır mıyım?]+++++

Dede Korkud eydür: “*Yärenler, çünkim beni göndürürsüz, bilürsüz kim ol Delü Karçar kız dileyeni öldürür ...*” (Brs. 66/1-3)

[Dede Korkut söyler: “Dostlar! Beni gönderdiğinizde göre biliyorsunuz, o Deli Karçar kıızı isteyeni öldürdür (beni de öldürür).]

Çünkim ile kurulan bu birleşik cümleyi incelediğimizde, hem *çünkim* hem de *bilürsüz kim* yan cümlesinin oluşumundaki *kim*’in Farsça sentaksının Türk diline etkisini gösterdiği ortaya çıkmaktadır. *Ki/kim*’li cümleler tam olarak diğer bağlaçlar gibi hareket etmemekte olup birliktelik kurduğu cümle ile arasındaki anlam bağı diğer bağlaçlara nazaran daha kısıtlıdır. Dolayısıyla Johanson, bu yapıları “harici ekleme cümle” olarak nitelendirmiştir.***** Bu bağlacın iki nokta [:] gibi açıklayıcı vazife gördüğünü belirten Şenlik ise müstakil olarak varlığını gösterebilen cümleler kurduğunu ve temel bilgiler içermeye gücüne sahip olduğunu da ifade eder.***** Her iki birimin oluşturduğu yapı, Hint-Avrupa dillerindeki sağa dallanma özelliğini açıkça taşımaktadır. Bu iki yapı İngilizce ifade edilecek olursa ilgili cümlelerin yine aynı söz dizimine sahip olacağı aşîkârdır: [*since* you are sending me, you know *that* Delü Karçar ...].

Sonuç

***** Şenlik, “Yunus Emre’den Bugüne Ana Hatlarıyla ‘çünkü’”, 25.

+++++ “Mere men anı kırmıyam toğana aldurmayınca” cümlesi incelendiğinde “toğana aldurmayınca” yan cümlesinin Hint-Avrupa dillerinin sentaks yapısında olduğu gibi temel cümleden sonra konumlandığı tespit edilmiştir. 126/7’de “Şıyrdı kara kılıcın, eline aldı, hamle kıldı ‘Azrâyili çalmağa.” şeklinde yer alan sıralı üç cümlelerin ikisinde fiilden sonra nesnenin zikredildiği görülmektedir.

+++++ Johanson, *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, 121.

***** Şenlik, “Osmanlı Türkçesindeki Cümle Bağlaçlarının Tasnifine Dair Bazı Öneriler”, 256.

Dede Korkut Kitabı’nın Bursa nüshasında yer alan *çün*, *çünki* ve *çünkim*’li birleşik cümle yapılarının tamamı bu çalışmaya konu edilmiştir. Oğuz Türkçesinin sonraki dönemlerinde sık görülen bu yapılar Dede Korkut Kitabı’nda nispeten daha az belgelenmektedir. Bu durumun Dede Korkut Kitabı’nın Türk dilinin özgün yapısını muhafaza etmesinden kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. İlgi çekici olan husus, Günbed nüshasının İran coğrafyasında bulunması ve Fars dili etkilerinin sık görülmesine rağmen, Farsça kökenli *çün*’ün sadece bir yerde geçmesidir. Bunun yanı sıra *çün*, *çünki* ve *çünkim*’in ilgili metinde sadece öncü cümle bağlacı konumunda kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu cümle bağlacının birleşik cümle içerisindeki pozisyonu, Oğuz sahasına ait sonraki metinlerde görüleceği üzere çeşitlilik gösterecektir.

Sola dallanan tipik Türk sentaks yapısının dil teması (*language contact*) ve bu etkileşimin getirdiği dil malzemesini kopyalama hadisesi, bu çalışmada konu edilen cümleler üzerinden ortaya koyulmaktadır. Sağa dallanan Hint-Avrupa sentaks modeline kimi zaman yaklaşan Türk dilinin bu hususu, Oğuz Türkçesinin ilk yazılı metninin bir nüshası üzerinden ortaya konmuştur.

Çün ve varyantlarının birincil vazifesi zaman ilişkisi kurmaktır. Ancak farklı anlam düzlemleri de gözlemlenmiştir. Bağlacın cümle içinde oluşturduğu muhtevanın ise ancak bağlamdan ortaya çıkabileceğini belirtmemiz gerekir. Bu noktada kayda değer hususlardan biri, Dede Korkut Kitabı’nın Bursa nüshasında sebep-sonuç düzlemine sahip *çün*/ *çünki*/ *çünkim*’li yapıların görülmemiş olmasıdır.

Son olarak hem Farsçadan kopyalanmış *çün*/ *çünki*/ *çünkim* bağlacının hem de Türkçenin kendisine özgü bağlama yöntemlerinden zarf-fiil ekinin bir arada kullanıldığı bir yapının varlığı tespit edilmiştir. Bu yüzden ilgili bağlanma yöntemiyle oluşmuş cümleler için melez yapı (*hybrid construction*) kavramının kullanılması uygun görülmüştür. Ayrıca bu birlikteliğin Osmanlı Türkçesinde nispeten daha sık görülen bir dil olgusu olduğunu kaydetmek yanlış olmayacaktır.

Kısaltmalar

Brs. = Bursa nüshası; Drs. = Dresden nüshası; ET. = Eski Türkçe.

KAYNAKLAR

Ağca, Ferruh. *Dede Korkut Kitabı Bursa Yazması I (Metin-Dizin), II (Türkiye Türkçesine Aktarma)*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2025.

Akalın, Ş. Haluk. “Eski Anadolu Türkçesinde Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler”. *Türk Dili Dergisi*, 518 (1995): 156-163.

Alyılmaz, Cengiz. ve Alyılmaz, Semra. “İbrahim Koca ve Dede Korkut Oğuznameleri’nin Bursa nüshası üzerine”. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 3/4 (2022): 275-324.

Bursa Büyükşehir Belediyesi. *Dede Korkut Kitabı Bursa Yazması Tıpkıbasım*. Bursa Kültür Anonim Şirketi, 2022.

Deny, Jean. *Türk Dil Bilgisi*. Çeviren Ahmet Benzer. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.

Grönbech, Kaare. *Türkçenin Yapısı*. Çeviren Mehmet Akalın Ankara: TDK Yayınları, 1995.

Johanson, Lars. *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. Çeviren Nurettin Demir Ankara: TDK Yayınları, 2014.

Johanson, Lars. *Turkic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

Karahan, Leyla. “Türkçede Birleşik Cümle Problemi”. *Türk Dili*, 505 (1994): 19-23.

Shahgoli, N. K., Yaghoobi, V., Aghatabai, S. ve Behzad, S. “Dede Korkut Kitabı’nın Gûnbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16/2 (2019): 147-379.

Şenlik, A. Şenlik. “Osmanlı Türkçesindeki Cümle Bağlaçlarının Tasnifine Dair Bazı Öneriler”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 45 (2013): 251-268.

Şenlik, A. Şenlik. “Osmanlı Türkçesinin Öncü Bağlaçları Hakkında”. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 4 (2014): 157-179.

Şenlik, A. Şefik. *Zur Satzverknüpfung im Altosmanischen*. Ankara, Kırklareli: SAGE & RumeliYa, 2022.

Şenlik, A. Şefik. “Yunus Emre’den Bugüne Ana Hatlarıyla ‘çünkü’”. *Dünya ve Medeniyet Dili Türkçe*. ed. Ahmet Koçak. Kırklareli & Erzurum: Fenomen & RumeliYA Yayıncılık & Publishing, 2023: 21-32